

Jan Rudolph de Lorm

Een documentaire schenking uit de nalatenschap van de zilversmid Christoffel Mittscherlich (1740–1793)

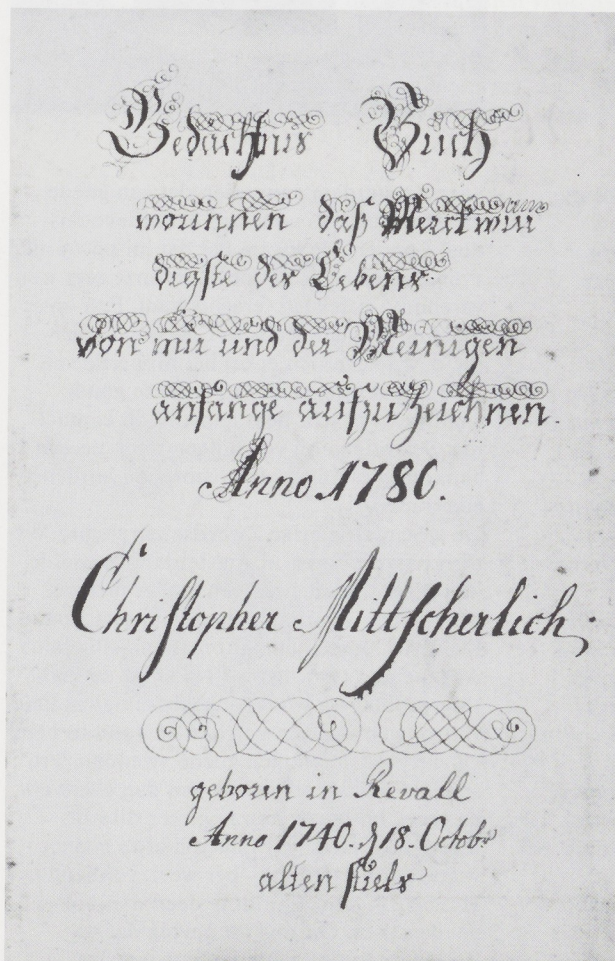
In de winter van 1976–77 vond in het Rijksmuseum een tentoonstelling plaats, gewijd aan Johannes Schiotling (1730–1799), één van de belangrijkste zilversmeden die Amsterdam in de achttiende eeuw rijk was.¹ Toen mevrouw M. Jensma-Marx de expositie bezocht realiseerde zij zich dat haar voorvader Christoffel Mittscherlich (1740–1793) een centrale rol had gespeeld in de werkplaats van Schiotling. Tijdens het onderzoek dat aan de tentoonstelling vooraf ging waren verrassende gegevens boven water gekomen over deze uit Estland afkomstige zilversmid. De herontdekking van Mittscherlich was grotendeels te danken aan K. A. Citroen, die in de inleiding van de Schiotling-catalogus een brief citeerde, door de Amsterdamse graveur F. M. Marx, achterkleinzoon van Mittscherlich, in 1911 geschreven aan één van zijn opdrachtgevers, de Haarlemse firma W. Voet & Zoon.² Hierin beweert Marx in bezit te zijn van een *merkwaardige Duitse levensbeschrijving van mijn grootvader door hem zelven geschreven*. Toen Citroen de brief in 1957 bij de zoon van de briefschrijver had aangetroffen bleek de bedoelde levensbeschrijving niet meer in origineel aanwezig te zijn maar wel in een negentiende-eeuwse Nederlandse vertaling. Tijdens de voorbereidingen van de tentoonstelling was dit veelbelovende manuscript helaas onvindbaar; het zou pas na de opening weer boven water komen. Mevrouw Jensma-Marx, een kleindochter van F. M. Marx en rechtstreekse afstammeling van

Mittscherlich, wist namelijk waar het zich in haar familie bevond. Geënthousiasmeerd door de tentoonstelling en doordrongen van het belang van dit zeldzame geschrift zorgde zij er voor dat het in 1977 tezamen met nog enkele andere documenten uit de nalatenschap van Mittscherlich aan het Rijksmuseum werd geschonken.³ Hieraan voorafgaand, bij de opening van de expositie, had het museum van de heer Citroen een door Mittscherlich vervaardigde zilveren plaquette met een voorstelling van *Galathea* ten geschenke ontvangen (afb. 1).⁴ Toen de tentoonstelling achter de rug was publiceerde zilverconservator J. Verbeek de vertaling van de *merkwaardige Duitse levensbeschrijving* vrijwel integraal in *Antiek*.⁵ Hierbij merkte hij op dat het in het Duits geschreven origineel nog steeds niet was opgedoken en dat het ontzettend jammer was dat dit verhaal niet opgeluisterd kon worden met portretten van de hoofdrolspelers. *Vooraf van de ongetwijfeld aanvullige Anna Bruné. Zo ze al bestaan, dan kennen we die portretten nog niet.*⁶ Verbeek doelde hiermee op de vrouw van Mittscherlich en andere verwanten die in zijn levensbeschrijving een rol spelen. Wie schetst onze verbazing dat kort geleden, ruim tien jaar na Verbeeks wens, alsnog het originele gedachtenisboekje van de hand van Mittscherlich en bovendien portretten van zijn drie kinderen én zijn vrouw Anna Bruné, met nog enige schetsen en documenten tevoorschijn kwa-

Afb. 1. Plaquette van zilver met een voorstelling van Galathea, Amsterdam, ca. 1770–1780, door Christoffel Mittscherlich. H. 6 cm, l. 11,1 cm. Rijksmuseum Amsterdam.

Afb. 2 (linksonder). Christoffel Mittscherlich, titelblad van de levensbeschrijving van de kunstenaar, 1780–1784. Manuscript, 164 × 109 mm. Rijksmuseum Amsterdam.

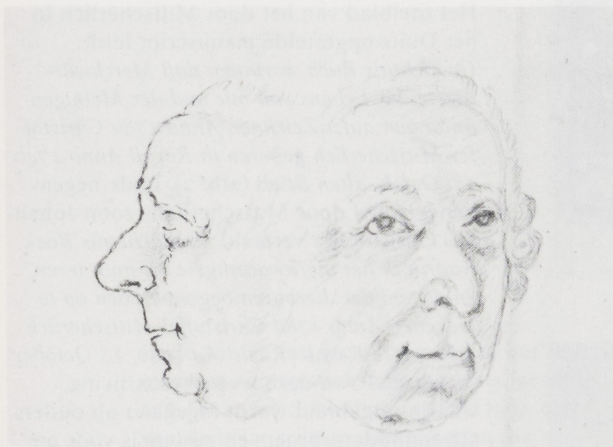
men. Het was wederom mevrouw Jensma-Marx die het Rijksmuseum met de schenking van deze objecten verblijdde nadat deze geheel onverwacht via een familielid uit Canada bij haar terecht waren gekomen. Het titelblad van het door Mittscherlich in het Duits opgestelde manuscript luidt: *Gedächtnis Buch worinnen daß Merckwürdigste des Lebens von mir und der Meinigen anfangen aufzuzeichnen Anno 1780 Christoffel Mittscherlich geboren in Revall Anno 1740 18. Octob. alten Stils* (afb. 2), in de negentiende eeuw door Mittscherlichs zoon Johannes Christopher vertaald: *Gedachtenis Boek, waarin ik het merkwaardigste uit mijn leven, en dat mijner dierbaren begonnen ben op te teekenen Anno 1780 Christoffel Mittscherlich geboren te Revall (Rusl:) Ao 1740, 18 October ouden stijl*. Van deze levensbeschrijving, waarin uitgebreid wordt ingegaan op ouders, schoonouders, broers en zusters is voor ons het laatste der drie delen, genaamd *Mein Lebenslauf und der meiner Frau und Kinder*, het meest interessant.

Men dient zich goed te realiseren welk een unieke kans geboden wordt wanneer men de levensloop van een achttiende-eeuwse kunstenaar uit eerste hand kan volgen. In tweerlei opzicht is het manuscript van bijzondere betekenis. Ten eerste blijkt het te gaan over de omzwervingen van een uit Estland afkomstige ambachtsman die toevallig in Amsterdam was beland. Hoe dergelijke reizende architecten, kunstenaars en ambachtslieden in vroeger tijd nu precies in Nederland terechtkwamen, is nauwelijks bekend. Ten tweede gunt Mittscherlich ons een blik in de kring van zilversmeden rond Schioting, waar hij deel van uitmaakte. Uit zijn relaas blijkt dat hij meesterknecht en hoofdontwerper, rechterhand en vriend van Schioting was. In het bijzonder dit deel van zijn ooggetuigeverslag is voor ons van grote waarde, ook al zijn het slechts enkele bladzijden van zijn vooral op het familieleven gerichte verhaal. Door het ontbreken van dergelijk bronnenmateriaal weten we namelijk nagenoeg niets over het functioneren van een achttiende-eeuwse werkplaats van een zilversmid.

Mittscherlich (van wie een portret op afb. 3)

Afb. 3. Christoffel Mittscherlich, detail van een schetsblad, waarschijnlijk de kunstenaar zelf voorstellend, ca. 1780–1790. Tekening in potlood en pen. 132 × 210 mm. Rijksmuseum Amsterdam.

Afb. 4 (rechts). Christoffel Mittscherlich, Portret in silhouet, waarschijnlijk zijn vrouw Anna Mittscherlich-Bruné voorstellend, ca. 1775. Penseel in wit op zwart papier op een ondergrond van wit papier in oorspronkelijk verguld houten lijstje, 137 × 119 mm. (inclusief lijst). Rijksmuseum Amsterdam.

geeft in zijn verhaal een duidelijke verklaring voor zijn definitieve vertrek op 7 augustus 1763 uit zijn geboorteplaats Revall. *Nun war ich durch die Hülfe Gottes soweit gekommen daß ich aller Orten mein Brodt erwerben könnte, und weil men einentheils bei uns zu Reißen gezwungen ist, und ich meintheils grosse Lust hätte, die Welt weiter zu sehen, so kündigte ich es meinen Eltern an, daß ich mir in Gottes Namen vorgenommen mein Vaterland, und alle die mir darin Lieb gewesen zu verlassen.* Mittscherlich, zoon van een linnenwever, was eerst gedurende zes jaren in de leer geweest bij de zilversmid Johan Collerus in Revall, waar hij vooral 'boerenwerk' maakte. De laatste drie jaren van zijn opleiding vonden eveneens plaats in zijn geboorteplaats, bij ene Oberg, die hem de kneepjes van het hamer en drijfwerk leerde. Het was voor een jonge ambachtsman gebruikelijk na zijn opleiding de wereld in te trekken op weg naar die plaatsen waar hem de meeste kansen werden geboden zijn nieuw geleerde vak in praktijk te brengen. Nadat Mittscherlich eerst twee jaren in Hamburg had gewerkt vatte hij het plan op om naar Berlijn te gaan, hetgeen niet doorging wegens de slechte arbeidsmarkt aldaar. Toen zette hij koers

Afb. 5 (rechtsonder). Christoffel Mittscherlich, blad uit een tekenboek met voorstellingen van bloemen, opgedragen aan zijn vrouw Anna Mittscherlich-Bruné, Amsterdam 12 februari 1775. Pen en penseel in grijs, 196 × 157 mm. Rijksmuseum Amsterdam.

naar Amsterdam aangezien dat een goede uitvalshaven was voor zijn definitieve reisdoel Londen. Zo kwam het dat hij op 13 mei 1766 min of meer bij toeval in onze zeer welvarende Amstelstad terecht kwam. Een ontmoeting met ene Rubson Curlander weerhield Mittscherlich er op het nippertje van Nederland weer te verlaten. Deze goudsmidsgezel bracht hem namelijk in contact met Schiotling, bij wie hij een week na zijn aankomst in Amsterdam voorgoed in dienst zou treden.

De zesendertigjarige Zweedse zilversmid, die toen pas vier jaren in Amsterdam vertoefde, had op dat moment al een atelier met zes werklieden, waaronder twee Duitsers, Joan Diederik Janssen (1744–1784) en Wilhelmus Angenendt (1737–1817).⁷ Na enige aanpassingsproblemen won Mittscherlich alras het vertrouwen van zijn patroon en vond in hem en zijn medeleerlingen goede vrienden. Vrij spoedig had hij elke week een dag overwerk en kreeg hij bovendien nog zeer dikwijls tekeningen mee naar huis om af te maken, waardoor hij tot f 22,- per week verdiende. Het bedrijf van Schiotling deed dan ook goede zaken. Dit had tot gevolg dat de Zweed in 1770 zijn werkplaats van het huis

Egelantierstraat/hoek Prinsengracht kon verplaatsen naar de veel duurdere Kalverstraat nabij de Heiligeweg. Het is tekenend voor de vriendschap en de waardering die Schiotling voor Mittscherlich koesterde, dat hij zijn voormalige atelierwoning per 1 mei 1771 juist aan hem verhuurde. Op 26 december 1773 trouwde Mittscherlich met Anna Bruné (geb. 1755), zuster van de zilversmid Pieter Adolph Bruné (1750–1829), van wie het Rijksmuseum een zilveren theekist uit 1785 bezit.⁸

Het portret in silhouet van de hand van Mittscherlich op afb. 4 stelt vrijwel zeker zijn jonge vrouw voor. Van 12 februari 1775 dateert een *Teikenboek* met schetsen van bladeren en bloemen dat Mittscherlich voor haar maakte (afb. 5). Zij schonk hem zes kinderen waarvan er drie volwassen zouden worden: Christina Maria, geb. 1777; Johannes Christopher, geb. 1781 en Anna Maria,

geb. 1783. Van hen maakte Mittscherlich kinderportretten in marmer (afb. 6, 7 en 8).

Hoewel aan deze reliëfjes geen grote artistieke waarde kan worden toegekend, valt de technische vaardigheid en bovenal de vaderlijke waarmee ze zijn gemaakt ervan af te lezen. Het is bijzonder jammer dat er geen ontwerpen voor zilver van Mittscherlich bekend zijn. Toch kan men zich enigszins voorstellen hoe deze er uit gezien hebben nu de hand van de kunstenaar in een aantal schetsen bewaard is gebleven. Hoewel uit het gedachtenboekje duidelijk blijkt dat Mittscherlich degene was die binnen de werkplaats van Schiotling de belangrijkste ontwerper en uitvoerder was, kan er niet mee aangetoond worden welke stukken nu precies aan hem toe te schrijven zijn. Hij was namelijk geen meester en mocht daarom geen meestersteken voeren met behulp waarvan we zijn werk zouden kunnen identificeren. Wel zijn er twee door hem gesigeneerde zilveren plaquettes bekend, die waarschijnlijk met behulp van zijn eigen zilversmidsfornuis tot stand zijn gekomen.⁹ Het zal zo zijn geweest dat Mittscherlich als werkmeester de ideeën uitvoerde van zijn patroon, terwijl deze zich voornamelijk bezighield met het verkrijgen en delegeren van opdrachten. In tegenstelling tot zilversmeden als Cornelis Hendrik Bömke wiens produkten bij de bekende Amsterdamse zilverwinkel van de gebroeders Peirolet werden verkocht, bezat Schiotling een eigen winkel zodat hij zelf een klantenkring kon opbouwen, waaruit vele belangrijke opdrachten voortkwamen.¹⁰ Uit de herkomst van Mittscherlichs persoonlijke objecten en documenten valt te begrijpen waarom zij ondanks hun geringe geldswaarde toch bewaard zijn gebleven. Totdat zij in het Rijksmuseum terecht kwamen, zijn ze namelijk steeds in bezit geweest van Mittscherlichs nazaten.¹¹ Hiervan hielden zich vier opeenvolgende generaties in Amsterdam bezig met de bewerking van edelmetaal. Het is dan ook begrijpelijk dat zij de creatieve erfenis van hun voorvader gekoesterd hebben. Van de zoon van Mittscherlich, Johannes Christopher (1781–1871), weten we dat hij draaiwerk verrichtte voor de eerder genoemde Haarlemse firma W. Voet en

Afb. 6. Christoffel Mittscherlich, marmeren portretmedaillon, voorstellend zijn dochter Christina Maria (geb. 1777), op vierjarige leeftijd. H. ca. 10 cm, br. ca. 7 cm. Rijksmuseum Amsterdam.

Zoon. Waarschijnlijk heeft hij de Nederlandse vertaling van het *Gedächtnis Buch* gemaakt. Zijn dochter Helena Gezina (1818–1855) huwde met Phillip Michael Marx (1812–1861), die in het huis Tuinstraat 211 het beroep van goud- en zilversmid uitoefende.¹² Diens zoon Frederik (1843–1924) continueerde de werkplaats van zijn vader, maar als graveur. Van zijn hand is de eerder aangehaalde brief waarin hij gepassioneerd over het werk van zijn overgrootvader schreef. Uiteindelijk kwam een deel daarvan terecht bij twee van zijn kleindochters, onder wie mevrouw Jensma-Marx. Het is aan haar te danken dat dit unieke ensemble zijn uiteindelijke bestemming heeft gevonden in de collectie kunstenaarsdocumenten van het Rijksmuseum.

Noten

¹ Cat. tent. *Johannes Schiotling, een Amsterdamse Zilversmid (1730–1799) en zijn kring*, Amsterdam (Rijksmuseum) 1976–1977.

² K. A. Citroen, 'Johannes Schiotling en zijn kring', inleiding cat. tent. *Schiotling, op. cit.* (noot 1), pp. 6–9.

³ De complete schenking, door mevrouw M. Jensma-Marx te Vorden in 1977 en 1991 gedaan, bevat:

Afb. 7. Christoffel Mittscherlich, marmeren portretmedaillon, voorstellend zijn zoon Johannes Christopher (geb. 1781), op ca. vierjarige leeftijd. H. ca. 10 cm, br. ca. 7 cm. Rijksmuseum Amsterdam.

Drie marmeren portretmedaillons door Christoffel Mittscherlich, voorstellend de drie kinderen van de kunstenaar, Christina Maria (geb. 1777), Johannes Christopher (geb. 1781) en Anna Maria (geb. 1783), elk op ca. vierjarige leeftijd, ca. 1780–1788. Elk medaillon, h. ca. 10 cm, br. ca. 7 cm. Eén medaillon is voorzien van de gegraveerde tekst: *Christina Maria Mittscherlich geb. 1777 13-juni oud vier jaar*. In negentiende-eeuwse verguld houten lijstjes. Inv. RBK 1991-36 a-c.

Levensbeschrijving (*Gedächtnisbuch*) van en door Christoffel Mittscherlich, in het Duits geschreven, 1780–1784. 68 beschreven pagina's. Manuscript in perkamenten band, 164 × 109 mm. Inv. Doc. & Obj. 1991-33.

Negentiende-eeuwse Nederlandse vertaling van het *Gedächtnisbuch*, waarschijnlijk door Johannes Christopher Mittscherlich geschreven. 79 pagina's. Manuscript, 169 × 104 mm. Inv. Doc & Obj. 1991-33 (oorspronkelijk inv. RBK 1977-288).

Tekenboek met schetsen van bloemen, door Christoffel Mittscherlich opgedragen aan zijn vrouw Anna Mittscherlich, Amsterdam 12 februari 1775. 30 pagina's. Pen en penseel in grijs op papier, 196 × 157 mm. Inv. Doc & Obj. 1991-35.

Portret in silhouet door Christoffel Mittscherlich, waarschijnlijk voorstellend zijn vrouw Anna Mittscherlich-Bruné, ca. 1775. Penseel in wit op zwart papier op een ondergrond van wit

Afb. 8. Christoffel Mittscherlich, marmeren portretmedaillon, voorstellend zijn dochter Anna Maria (geb. 1793) op ca. vierjarige leeftijd. H. ca. 10 cm, br. ca. 7 cm. Rijksmuseum Amsterdam.

papier in oorspronkelijk verguld houten lijstje, 137 × 119 mm. (inclusief lijst). Inv. Doc & Obj. 1991-36.

Blad met een studie van de spieren van het menselijk gelaat en een portret, waarschijnlijk van de kunstenaar zelf, door Christoffel Mittscherlich, ca. 1780. Pen in bruin en potlood op papier, 131 × 209 mm. Inv. Doc. & Obj. 1991-40 (in 1977 ontvangen).

Ontwerp van een trofee in ovaal, toegeschreven aan Christoffel Mittscherlich, ca. 1780. Potlood op papier, 144 × 93 mm (inclusief modern lijstje). Inv. Doc. & Obj. 1991-39.

Knipsel, een schildvormig ornament voorstellend, maker en datering onbekend. Potlood op wit papier op een ondergrond van zwart papier, 237 × 183 mm. (inclusief modern lijstje). Inv. Doc. & Obj. 1991-37.

Knipsel, een vaas met bloemen voorstellend, maker en datering onbekend. Wit op blauw papier, 229 × 134 mm. Inv. Doc. & Obj. 1991-38.

Een nieuwjaarswens van Christina Bruné aan haar grootmoeder, anno 1797. Pen in bruin op papier, 404 × 332 mm. Inv. Doc & Obj. 1991-40. Een somming tot betaling van *Het Aalmoesniers Weeshuis* aan C. Mittscherlich, anno 1799. Inv. Doc & Obj. 1991-40.

Aanslagbiljet van F. J. Mittscherlich, anno 1830. Inv. Doc & Obj. 1991-34.

Bovengenoemde documenten en tekeningen maken deel uit van de collectie *Documenten & Objecten* van het Rijksprentenkabinet waar ze te

raadplegen zijn. De marmeren portretmedaillons behoren tot de verzameling van de afdeling Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid van het Rijksmuseum.

⁴ RBK 1976-78; Cat. tent. Schiotling, *op.cit.* (noot 1), nr 67; R. J. Baarsen, *Meubelen en zilver op de tentoonstelling 'Edele eenvoud, Neo-classicisme in Nederland, 1765-1800'*, Haarlem (Frans Halsmuseum) 1989, nr. 141.

⁵ J. Verbeek, 'De autobiografie van Christoffel Mittscherlich (1740-1793), meesterknecht van de Amsterdamse zilversmid Johannes Schiotling', *Antiek* 13 (1978-'79), pp. 291-294 (I); pp. 620-623 (II); 14 (1979-'80), pp. 463-468 (III); 15 (1980-'81), pp. 30-32 (IV); 16 (1980-'81), pp. 28-32 (V); pp. 487-491 (VI).

⁶ *Op.cit.* (noot 5), p. 32 (v).

⁷ Voor gegevens over Joan Diederik Janssen zie: K. A. Citroen, *Amsterdamse Zilvermeden en hun merken*, Amsterdam 1975, p. 85; Cat. tent. Schiotling, *op. cit.* (noot 1), p. 9 en nrs. 79, 80; voor Wilhelmus Angenendt: Citroen 1975, p. 235; Cat. tent. Schiotling, *op. cit.* (noot 1), nrs. 72-78.

⁸ Inv. RBK 1979-25.

⁹ R. J. Baarsen, *op. cit.* (noot 4), p. 37. Naast de plaquette in het Rijksmuseum (RBK 1976-'78) zijn er nog twee exemplaren van de hand van Mittscherlich bekend: Een daarvan bevindt zich in de collectie van het Victoria and Albert Museum in Londen (inv. 55-1869; 13,7 × 8,4 cm). Deze door C. Mittscherlich gesigeneerde plaquette heeft een mythologische voorstelling die waarschijnlijk verwijst naar een zilveren bruiloft. Het stadswapen van Leiden, het familiewapen Van Dorp en een ongeïdentificeerd wapen met een kerkje zijn er op afgebeeld. Voorts bestaat er een plaquette met een voorstelling van de maaltijd te Emmaus, gemerkt Schiotling en jaarletter Q voor 1775 (60 × 27 cm), die op stilistische gronden aan Mittscherlich kan worden toegeschreven (Gids 23ste Oude Kunst- en Antiekbeurs, Delft 1971, p. 91). Wellicht kunnen we aan de jaarletter van de laatstgenoemde plaquette een indicatie ontleen voor de datering van beide andere stukken.

¹⁰ R. J. Baarsen, *op.cit.* (noot 4), p. 36.

¹¹ Met dank aan mevrouw M. Jensma-Marx voor het verstrekken van de gegevens die betrekking hebben op haar familie.

¹² W. Koonings, *Meestertekens van Nederlandse goud- en zilverwerken*, 's-Gravenhage 1963, nr. 8865.